

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.26.12>

## ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

**Шаповалова Катерина Геннадіївна,**  
доктор філософії з галузі «Право»

Актуальність статті полягає в тому, що втілення соціальних прав державними службовцями має підпорядковуватися конкретним нормам та порядкам, що визначатимуть найбільш оптимальний спосіб такого втілення та узгоджуватимуться із завданнями та функціями, що ставить перед державними службовцями держава. Законодавство встановлює цілий ряд обмежень та вимог для отримання спеціального правового статусу державного службовця, як то наявність професійних знань та досвіду, проходження конкурсу на зайняття посади, заборона на підприємницьку діяльність та обов'язок оприлюднювати інформацію про доходи. Відповідно, перелік соціальних прав та простота й зрозумілість їх втілення державними службовцями мають слугувати цілі компенсації усіх накладених посадою обмежень та створення комфортних умов праці й високого рівня добробуту. У статті проаналізовано правосвідомість та юридичну відповідальність як елементів механізму реалізації соціальних прав державних службовців. Розкрито специфіку та зміст вказаних правових категорій. Охарактеризовано правосвідомість як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців, здійснено його загальнотеоретичну характеристику. Досліджено складові юридичної відповідальності у вказаній царині. Підсумовано роль та значення даних елементів, а також деталізовано особливості норм права та суб'єктів владних повноважень як інших елементів механізму реалізації соціальних прав державних службовців. Зроблено висновок, що юридична відповідальність, як елемент механізму реалізації соціальних прав державного службовця застосовується для підвищення ефективності дії попередніх елементів та заохочення до правомірної діяльності державних службовців завдяки невідворотності покарання. Юридична відповідальність в межах даного механізму поширюється лише на державних службовців, що реалізують власні соціальні права у незаконний спосіб. Вона ілюструє взаємозв'язок між різними правовими механізмами та водночас вказує на необхідність деталізації у нормативно-правових актах правопорушень у соціальній сфері.

**Ключові слова:** правосвідомість, юридична відповідальність, механізм реалізації, соціальні права, державні службовці, державна служба, соціальне законодавство.

### GENERAL THEORETICAL ANALYSIS OF LEGAL AWARENESS AND LEGAL RESPONSIBILITY AS ELEMENTS OF THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE SOCIAL RIGHTS OF CIVIL SERVANTS

**Shapovalova Kateryna Hennadiivna,**  
Doctor of Philosophy in Law

The relevance of the article lies in the fact that the implementation of social rights by civil servants should be subject to specific norms and procedures that will determine the most optimal way of such implementation and be consistent with the tasks and functions that

the state sets before civil servants. The legislation establishes a number of restrictions and requirements for obtaining a special legal status of a civil servant, such as the availability of professional knowledge and experience, passing a competition for a position, a ban on entrepreneurial activity and the obligation to disclose information about income. Accordingly, the list of social rights and the simplicity and clarity of their implementation by civil servants should serve the purpose of compensating all the restrictions imposed by the position and creating comfortable working conditions and a high level of well-being. In the article legal awareness and legal responsibility as elements of the mechanism of realization of social rights of civil servants are analyzed. The specifics and content of the specified legal categories are disclosed. Legal awareness is characterized as an element of the mechanism of realization of social rights of civil servants, and its general theoretical characterization is carried out. The components of legal responsibility in the specified area have been studied. The role and significance of these elements are summarized, as well as the specifics of legal norms and subjects of power as other elements of the mechanism for realizing the social rights of civil servants are detailed. It was concluded that legal responsibility, as an element of the mechanism of realization of the social rights of a civil servant, is used to increase the effectiveness of the previous elements and to encourage the lawful activity of civil servants due to the inevitability of punishment. Legal responsibility within the framework of this mechanism applies only to civil servants who exercise their social rights in an illegal manner. It illustrates the interrelationship between various legal mechanisms and at the same time points to the need for detailing in normative legal acts of offenses in the social sphere.

**Key words:** legal awareness, legal responsibility, implementation mechanism, social rights, civil servants, civil service, social legislation.

**Актуальність теми.** Втілення соціальних прав державними службовцями має підпорядковуватися конкретним нормам та порядкам, що визначатимуть найбільш оптимальний спосіб такого втілення та узгоджуватимуться із завданнями та функціями, що ставить перед державними службовцями держава. Законодавство встановлює цілий ряд обмежень та вимог для отримання спеціального правового статусу державного службовця, як то наявність професійних знань та досвіду, проходження конкурсу на зайняття посади, заборона на підприємницьку діяльність та обов'язок оприлюднювати інформацію про доходи. Відповідно, перелік соціальних прав та простота й зрозумілість їх втілення державними службовцями мають слугувати цілі компенсації усіх накладених посадою обмежень та створення комфортних умов праці й високого рівня добробуту.

**Стан дослідження.** Питання механізму реалізації та забезпечення соціальних прав державних службовців висвітлювалося у наукових роботах таких учених як: В.А. Багрій, О. О. Барабаш, Н. В. Бочарова, Ю. П. Битяк, О. М. Гришко, О. А. Дегтяр, К. В. Дубич, М. І. Іншин, Н. М. Ковалко, Н. В. Коленда, О. О. Кравчук, М. О. Леонова, Р. О. Максимович, О. М. Непомнящий, М. В. Панченко, С. М. Серьогін, Н. С. Сидоренко, В. В. Скоріков, Б. І. Стахура, Р. В. Тополя, І. Ю. Хомишин, Н. Л. Шевченко, Г. О. Яковлева. Хоча механізм реалізації соціальних прав був неодноразово досліджений, проте спеціальний правовий статус державних службовців обумовлює його відмінний характер та потребу у встановленні особливостей.

**Виклад основного матеріалу.** Крім того, складним є розуміння складових механізму реалізації, його обсягу та співвідношення із іншими механізмами. До прикладу, Н. М. Ковалко зауважує, що визначальним є саме механізм забезпечення, який уміщує в себе підсистеми механізму забезпечення реалізації, механізму забезпечення охорони, механізму забезпечення захисту [1, с. 87]. Використання наведеного підходу заперечує самостійність реалізації та захисту, а термін «забезпечення» застосовується

у широкому значенні, як будь-яка діяльність у сфері втілення прав та свобод. Погоджуємося із наявністю окремих спільних рис для механізмів реалізації, забезпечення та захисту. Серед них наявність спільних законодавчих актів, особливо для державних службовців, спільна діяльність органів публічної влади, лише координована діяльність яких може створити безпечні умови проживання. Проте, в межах кожного із механізмів органи публічної влади діють із різними цілями та завданнями. Крім того, механізм реалізації чи то забезпечення й захисту мають відмінні структурні елементи, включення яких до інших механізмів лише ускладнюватиме їх розуміння та спотворюватиме призначення.

Зі свого боку Н. В. Бочарова, пропонує виділяти соціально-правовий механізм, елементами якого є «органи публічної влади; підприємства та організації, що гарантують права працівників; політичні партії; спеціалізовані органи державної влади, а також громадські організації; засоби масової інформації; система зі законодавчих актів [2, с. 12]. Тобто, основою авторського підходу до структури механізму реалізації є інституційні елементи. Можливо лише частково погодитися із таким підходом, адже механізм реалізації є динамічною системою, а тому має бути втілений суб'єктами права. Водночас, для дії кожного із наведених суб'єктів права мають бути встановлені правила, а їх взаємодія бути чіткою та впорядкованою, що робить норми права не менш важливими. Крім того, поведінка окремих посадових осіб може вплинути на ефективність діяльності усього органу, а отже механізм реалізації залежить від стимулів правомірної поведінки або ж засобів попередження правопорушень. Слід й уточнити, що в для механізму реалізації соціальних прав державних службовців залучення політичних партій є недопустимим, а громадські організації чи засоби масової інформації матимуть лише опосередкований вплив.

Деяко інший підхід пропонує використовувати Б. І. Стахура та розподіляти механізм реалізації прав, свобод та інтересів та «юридичний, психологічний та соціологічний». Складовими юридичного механізму автор вважає юридичні норми, факти, документи та форми організації. Психологічний механізм складається із цінностей, установок, цілей й орієнтацій, інтересів, мотивацій та потреб. Структура соціологічного є наступною: ідеологічні, політичні та організаційні чинники [3, с. 84]. Такий підхід має надміру загальний характер, а наведені складові не мають рівноцінного впливу на стан реалізації прав, особливо соціальних прав державних службовців. Так, застосування імперативного методу правового регулювання націлено на усунення ідеологічних чи політичних чинників, а вплив цілей та цінностей можливо помітити лише в довгостроковій перспективі, коли мотивація окремих осіб взагалі усувається для забезпечення об'єктивного втілення соціальних прав державними службовцями.

Тож, на основі проведеного дослідження та використовуючи загальнотеоретичний й системний підходи можливо дійти висновку, що структурними елементами механізму реалізації соціальних прав державних службовців є:

1. Норми права, як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців;
2. Суб'єкти владних повноважень, як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців;
3. Правосвідомість, як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців;
4. Юридична відповідальність, як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців.

Отже, до елементів механізму реалізації соціальних прав державних службовців, окрім норм права та суб'єктів владних повноважень, зараховуємо правосвідомість та юридичну відповідальність.

Норми права, як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців визначають обсяги даних прав та способи їх правомірного втілення, диференціюють соціальні права залежно від рівня відповідальності та покладених обов'язків. Чинне соціальне та адміністративне законодавство знаходяться у стані реформування, а тому основними вимогами до норм права є їх внутрішня узгодженість, відповідність соціальним вимогам, економічним реаліям, принципам права та тенденціям правового регулювання. Важливо, щоб норми права у сфері реалізації соціальних прав державними службовцями закріплювали рівні можливості втілення даних прав та їх захисту незалежно від сфери діяльності державного службовця.

Суб'єкти владних повноважень, як елементи механізму реалізації соціальних прав державних службовців спрямовують свою діяльність на створення максимально зрозумілого та простого порядку їх втілення, надання допомоги у втіленні задля усунення помилок чи зловживань соціальними правами.

Щодо правосвідомості та юридичної відповідальності, деталізуємо авторську позицію та охарактеризуємо специфіку даних правових явищ. Звісно, правове регулювання втілення соціальних прав здійснюється імперативними методами і самий їх перелік для державних службовців чітко встановлений. Проте, рівень правосвідомості працівників державної служби загалом та державного службовця зокрема впливає на спосіб тлумачення норм права, їх застосування та поєднання між собою. Високий рівень правосвідомості державних службовців особливо важливий для втілення сервісного напрямку розвитку державних послуг та в умовах реформування адміністративного законодавства, внаслідок чого виникають прогалини та колізії у регулюванні процедур.

Досліджуючи правосвідомість державних службовців О. О. Кравчук зазначає, що для неї обов'язковою є професійність, що формує відповідальність перед суспільством, уявлення про те, що державне майне не їх власністю, а також відповідальність за дії лише в інтересах держави [4, с. 31]. Можливість вільно реалізувати власні соціальні права, зрозумілість та доступність такого процесу для державних службовців зменшує потребу у використанні державного майна чи інших видах зловживання владою. Крім того, стабільність у реалізації соціальних прав для державного службовця збільшує довіру до держави та впливає на дбайливість виконання власних посадових обов'язків, що неодмінно відображається на просуванні по службі та застосування заходів заохочення. Відповідно, рівень правосвідомості державного службовця формується, як внутрішніми факторами, наприклад, ретельністю у виконанні посадових обов'язків або ж навпаки самовпевненому ставленні до них, так й зовнішніми, тобто підтримкою та сприянням з боку держави, як роботодавця та суб'єкта забезпечення соціальних прав.

Щодо професіоналізму, як складової правосвідомості державного службовця, то вірно зауважує О. М. Непомнящий, що професіоналізм полягає не лише в професійній компетентності, але й у прагненні до розвитку [5, с. 12]. Тобто, державний службовець, який не зацікавлений у розвитку своїх професійних навиків та знань, просуванні по службі не буде зацікавлений і у якісному виконанні посадових обов'язків, а отже буде зловживати правами та порушувати службову дисципліну. Для реалізації соціальних прав це позначиться на їх обсягу та можливості надалі їх збільшувати або ж взагалі володіти спеціальним статусом державного службовця.

Тож, правосвідомість, як елемент механізму реалізації соціальних прав державного службовця визначає ставлення державного службовця до правового механізму втілення соціальних прав та посадових обов'язків (яке може бути деформоване у надмірну ідеалістичному чи нігілістичному напрямі), а також вказує на спосіб його поведінки (правомірний чи неправомірний). Підвищення рівня правосвідомості є комплексним завданням, яке стосується підвищення рівня життя усього населення,

а не лише вдосконалення правового регулювання соціальних прав державного службовця. Водночас, для останнього на пряму повинні проводитися спеціальні заходи щодо роз'яснення способів реалізації, дозволеної поведінки для керівників, однозначно невірних способів тлумачення законодавства, можливої юридичної відповідальності за незаконну й корупційну діяльність.

Останнім елементом механізму реалізації соціальних прав державних службовців є юридична відповідальність. Вона застосовується за зловживання владою для державних службовців та пов'язана із використанням повноважень в особистих цілях, тобто реалізації додаткових соціальних прав. В. В. Скоріков пропонує розподіляти відповідальність на ретроспективну (негативну), тобто таку, що наступає за порушення певної норми та позитивну, як обов'язки щодо добровільного виконання норм права [6, с. 6]. Проте, в межах механізму реалізації соціальних прав державного службовця під юридичною відповідальністю варто розуміти саме ретроспективну, а отже порушення мають бути чітко встановлені у законодавстві. Варто зауважити, що юридична відповідальність за порушення соціальних прав державного службовця матиме захисний та забезпечувальний характер, тобто її слід розглядати в контексті відповідних механізмів.

Юридична відповідальність з боку самих державних службовців під час реалізації своїх соціальних прав найбільше пов'язана із дисциплінарними проступками. Така ситуація пояснюється тим, що у державних службовців недостатньо владних повноважень для самостійного здійснення вчинків, які є службовими адміністративними чи кримінальними правопорушеннями в соціальній сфері. Відповідно до с. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу», підставами застосування дисциплінарних стягнень є «перевищення службових повноважень, використання повноважень в особистих цілях, подання недостовірної інформації під час вступу на державну службу, прогул, поява у нетверезому стані, наркотичного чи токсичного сп'яніння» [7]. Тобто, протиправна діяльність державного службовця стосується нехтування правом на працю в державній службі або ж зловживання владою, що може стосуватися подання невірних відомостей щодо необхідності житла, соціально-побутового забезпечення, розміру використаних коштів у відрядженні. Юридична відповідальність для державного службовця полягає у зменшенні обсягу його соціальних прав, наприклад через догану державний службовець не може отримати премію чи у позбавленні спеціального правового статусу державного службовця через звільнення.

Тож, юридична відповідальність, як елемент механізму реалізації соціальних прав державного службовця застосовується для підвищення ефективності дії попередніх елементів та заохочення до правомірної діяльності державних службовців завдяки невідворотності покарання. Юридична відповідальність в межах даного механізму поширюється лише на державних службовців, що реалізують власні соціальні права у незаконний спосіб. Вона ілюструє взаємозв'язок між різними правовими механізмами та водночас вказує на необхідність деталізації у нормативно-правових актах правопорушень у соціальній сфері.

### Список використаних джерел:

1. Ковалко Н. М. проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні. Збірник наукових статей та тез наукових повідомлень за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. Х. : Точка, 2012. С. 87-89.
2. Бочарова Н. В. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини; до питання про зміст та структуру поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. № 5. С. 11-13.

3. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.

4. Кравчук О. О. Адміністративно-правове регулювання управління державною власністю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2014. 460 с.

5. Непомнящий О. М., Дегтяр О. А. Державні службовці як особлива соціально-професійна група. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. № 2. С. 1-15

6. Скоріков В. В. Соціальна відповідальність державних службовців: поняття і сутність. *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2015. Вип. 2. С. 1-10

7. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 4 С. 43.